

Povijesni razvoj etičke perspektive okolišne misli

Mirela Holy*

Sažetak

Politika danas ima održiv predznak, što je vidljivo iz međunarodnih konvencija. Pokreti zaštite okoliša odigrali su ključnu ulogu u uvjeravanju javnosti i političkih subjekata o nužnosti održive promjene, no nisu homogeni, a na politiku su veći utjecaj imali pokreti zaštite okoliša s antropocentričnom perspektivom. Ovaj rad daje povijesni presjek razvoja etičke perspektive okolišne misli i pokreta zaštite okoliša.

Ključne riječi: zelena politika; ekološki pokreti; uništenje okoliša; klimatske promjene; tranzicija

Uvod

Povijest okolišne misli te potom politike zaštite okoliša i ekološkoga pokreta, ispravnije pokreta zaštite okoliša, međusobno su isprepletene. Okolišna misao mnogih autora utjecala je na ideje ekoloških pokreta, a te su ideje potom utjecale i na politiku. Rezultati toga utjecaja mnogobrojne su međunarodne konvencije koje danas čine temelje politike zaštite okoliša, ali i zelene političke stranke, posebice u Europi. U mnogim europskim državama zelene stranke imaju predstavnike u nacionalnim parlamentima, a dvije zelene frakcije aktivne su u Europskom parlamentu. Ekološki pokreti utječu na politiku, no i politika utječe na ekološke pokrete, posebice tzv. zelene političke opcije, koje u pravilu izrastaju iz ekoloških pokreta. Participacijom u vlasti zelene političke opcije često odstupaju od svojih ideja, što je vidljivo na primjeru njemačkih Zelenih, koji su odstupili od politike mira i zagovaraju militantnu politiku prema Rusiji, ali i u Hrvatskoj kod Možemo! na primjeru politike gospodarenja otpadom u Zagrebu prihvaćanjem tehnologije koju su stranački aktivisti u fazi nevladine inicijative kritizirali.

Okolišna misao intrinzično je povezana s ekologizmom ili pokretom zaštite okoliša kao društvenom posljedicom općega uništenja okoliša i klimatske krize. Hrvatski prijevod engleskoga termina *environmentalism* je “zaštita okoliša”, a Đikić

* Doc. dr. sc. Mirela Holy, Sveučilište Vern. Adresa: Palmotićeva 82/1, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1294-1978>. E-adresa: mirela.holy@vern.hr

et al. (2001, 351) objašnjavaju taj naziv kao »društveni ili politički pokret koji ima za cilj educirati javnost o problemima onečišćenja okoliša i poticati na rješavanje tih problema« te naglašava kako se pokret zaštite okoliša »ne bavi znanstvenim istraživanjima i nije poddisciplina ekologije«, s kojom se pokret zaštite okoliša često poistovjećuje. Naime, ekologija je »(grč. oikos — kuća, dom + logos — riječ, govor; eng. Ecology; njem. Ökologie), znanost o međusobnim ovisnostima i utjecajima živih organizama i njihova živog i neživog okoliša« (Đikić et al., 2001, 208). Ekologizam je za Elliott (2023) politički i etički pokret koji nastoji poboljšati i zaštititi kvalitetu okoliša kroz promjene u ljudskim aktivnostima štetnima za okoliš, i to kroz usvajanje političkih, ekonomskih i društvenih promjena za koje se smatra da su neophodne za dobrohotno postupanje ljudi prema okolišu te kroz ponovnu procjenu odnosa čovječanstva s prirodom. Pokret zaštite okoliša prema Elliott (2023) traži danas da i druga živa bića, osim ljudi, i prirodni okoliš u cjelini, budu razmatrani u rasuđivanju o moralnosti političkih, ekonomskih i društvenih politika, što je različito od antropocentričnih pristupa zaštiti okoliša. Iako još od antičkoga doba postoje povijesni dokazi koji upućuju na zabrinutost pojedinaca za pitanja okoliša, ekološki pokret ili, preciznije, ekološki pokreti ipak su moderan fenomen koji je nemoguće sagledavati bez promišljanja okolišnih ideja i njihove etičke dimenzije.

Prema većini teoretičara pokreti zaštite okoliša svoje prve organizirane obrise počinju dobivati u 19. stoljeću, no tek je 20. stoljeće dovelo pokrete zaštite okoliša na globalnu političku agendu (Rodman, 1980, 49). Politika zaštite okoliša jedna je od globalnih politika, ona je zajednička i obvezujuća za većinu današnjih država svijeta te se može uspoređivati s mirovnom politikom i politikom zaštite ljudskih prava, ne samo prema globalnosti, nego i svojom etičkom perspektivom. Naime, pravo na zdrav i čist okoliš danas se ubraja u treću generaciju ljudskih prava ili tzv. prava solidarnosti, koja su posljednja generacija ljudskih prava (Kolednjak i Šantalab, 2013, 326).

U okviru prava na zdrav okoliš u zapadnim razvijenim demokracijama razvila se je tzv. okolišna demokracija, koja obuhvaća pravo na pristup informacijama o pitanjima vezanima uz okoliš, sudjelovanje javnosti u odlučivanju u pitanjima okoliša te pristup pravosuđu u pitanjima okoliša, primjerice Konvencija o pristupu informacijama, sudjelovanju javnosti u odlučivanju i pristupu pravosuđu u pitanjima okoliša (UNECE, 1998, čl. 3; usp. Hrvatski sabor, 2007). Prethodno spomenuta Konvencija, poznata kao Aarhuška konvencija, baš kao i druge međunarodne konvencije na razini Ujedinjenih naroda i Europske unije, ne bi bile usvojene da nije postojao iznimno jak pritisak tzv. zelenih nevladinih inicijativa na politiku (Palerm, 1999, 229). S obzirom na veliku važnost koju etika ima na pitanja povezana sa zaštitom okoliša, razvila se je etika zaštite okoliša (Gardiner i Thompson, 2007, 7–8), posebna filozofska disciplina koja proučava moralni odnos ljudskih bića prema okolišu i neljudskim bićima, ali i intrinzičnu vrijednost te moralni status okoliša i njegovih neljudskih sadržaja (Brennan i Lo, 2022). Etika zaštite okoliša razvija se od 70-ih godina 20. stoljeća, a na razvoj discipline utje-

cala je knjiga *Tiho proljeće Rachel Carsons* (Laal, 2009), koja je snažno utjecala i na razvoj biocentričnih pokreta zaštite okoliša (Cochrane, s. a.).

Ovaj članak daje pregled povijesnoga razvoja etičke perspektive okolišne misli i njezina utjecaja na pokrete zaštite okoliša i globalno prihvaćanje politike održivoga razvoja. Poseban je naglasak posvećen dihotomiji između antropocentričnoga i biocentričnoga pristupa problemima okoliša. Naime, postavlja se pitanje je li etički neprihvatljivo degradirati okoliš i neljudska bića zbog toga što se time ugrožava budućnost ljudske vrste ili zbog toga što okoliš i neljudska bića imaju vlastitu vrijednost, neovisno o vrijednosti za ljudsku vrstu. Razlika između ta dva pristupa u okviru etike zaštite okoliša poznata je kao razlika između instrumentalne i intrinzične vrijednosti (Brennan i Lo, 2022). Tradicionalne zapadne etičke perspektive su antropocentrične, drugim riječima pripisuju intrinzičnu vrijednost samo ljudskim bićima ili barem pridaju bitno veću količinu intrinzične vrijednosti ljudima no bilo kojoj ne-ljudskoj vrsti ili prirodnomu fenomenu. Antropocentrična perspektiva pokazuje opravdanom zaštitu ili promicanje ljudskih interesa na račun onih ne-ljudskih (Brennan i Lo, 2022). Iako disciplinom etike zaštite okoliša dominiraju biocentrični pristupi, na globalno prihvaćanje politike zelene tranzicije najviše je utjecala ideja ili pojam održivoga razvoja (Elliott, 2004, 223), koji ima jasnu antropocentričnu perspektivu.

1. Začetci okolišne misli

Elliott (s. a.) začetke okolišne misli pronalazi u razdoblju antičkoga Rima. Rimski autori u svojim su spisima spominjali zabrinutost zajednica zbog onečišćenja zraka i vode te njihova štetnoga utjecaja na ljudski život i zdravlje. Ideje bliske okolišnoj misli Elliott (s. a.) pronalazi i u Europi između kasnoga 14. stoljeća i sredine 16. stoljeća, tumačeći to time što su ljudi dovodili u vezu onečišćenje okoliša i širenje epidemija. Nadalje, navodi kako su se prakse očuvanja tla prakticirale u Kini, Indiji i Peruu još prije 2000 godina, no također upozorava da ti fenomeni nisu potaknuli javni aktivizam. Primjere za brigu o prirodi i okolišu moguće je pronaći i dublje u prošlosti. Primjerice, prije otprilike pet tisuća godina civilizacija Mohenjo Daro već je poznavala učinke onečišćenja okoliša na ljudsko zdravlje te je prakticirala gospodarenje otpadom (Weyler, 2018). Platon je ukazao na to da krčenje šuma dovodi do erozije tla, a i drevne zajednice u Kini, Indiji i Peruu razumjele su fenomen erozije tla te ga nastojale spriječiti stvaranjem terasa, rotacijom usjeva i recikliranjem hranjivih tvari. Grčki liječnici Hipokrat i Galen povezali su zdravstvene probleme rudara s iskopima bakra. Smatra se kako je Hipokratova knjiga *Zrak, vode i mjesta* najranije europsko djelo o humanoj ekologiji (Weyler, 2018). Tijekom srednjega vijeka također su evidentirani primjeri ukaza čija je svrha bila smanjenje štetnih utjecaja na okoliš i ljudsko zdravlje, poput ukaza engleskoga kralja Edwarda I. iz 1306. godine o ograničavanju spaljivanja ugljena u Londonu s ciljem smanjenja smoga (Weyler, 2018). Treba naglasiti da u pozadini svih prethodno navedenih ideja stoji zabri-

nutost za ljudsko zdravlje i trajno uništenje ljudskoga okoliša shvaćenoga kao resurs, što ukazuje na antropocentrični pristup okolišu.

2. Vremenska perspektiva pojave modernih pokreta zaštite okoliša

Pravi moderni pokreti zaštite okoliša i s njima povezani teoretičari zaštite okoliša javljaju se iza Drugoga svjetskoga rata, točnije u drugoj polovici 20. stoljeća. U zborniku *Classics in Environmental Studies* (“Klasici studija zaštite okoliša”) (Nelssen et al., 1997, 68–423) spominju se kulturna djela okolišne misli poput knjigâ: *Silent Spring* (“Tiho proljeće”) Rachel Carsons (1962.), *Ecoscience: Population, Resources, Environment* (“Ekoznanost: Populacija, resursi, okoliš”) Paula R. Ehrlicha, Anne H. Ehrlicha i Johna P. Holdrena (1970.), *The Limits to Growth* (“Granice rasta”) Donelle H. Meadows i suradnika iz Rimskoga kluba (1972.) te *Ein Planet wird geplündert* (“Poharani planet”) Herberta Gruhla (1975.). U Hrvatskoj je Rudi Supek (1973) objavio knjigu *Ova jedina Zemlja: Idemo li u katastrofu ili u treću revoluciju?* To pokazuje da je hrvatska okolišna misao razvijana u isto vrijeme kada i u zapadnim zemljama. Cifrić je petnaestak godina poslije objavio knjigu *Socijalna ekologija* te pokrenuo prvi istoimeni doktorski studij na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, što dokazuje da je hrvatska znanost bila u tijeku sa svjetskim trendovima (Kalanj, 2019). Iz pregleda povijesti okolišne misli vidljivo je da se širenje okolišne misli događa od kraja 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća (Nelssen et al., 1997, 77–78). Glavač (2001, 19) razloge za to pronalazi u »više ili manje očiglednom pogoršanju prirodnih životnih uvjeta kao i sve više razvijenoj svijesti o opasnostima koje proizlaze iz daljnjeg nekontroliranog razvoja industrijskog društva«. Treba naglasiti kako je upravo *Silent Spring* Rachel Carsons dovelo do osnivanja Senate Government Operations Subcommittee (“Operativni pododbor vlade Senata”) za pitanja zaštite okoliša u SAD-u, što je kasnije preraslo u Agenciju za zaštitu okoliša (Hynes, 1989, 46–47). Carsons je uporno upozoravala da se svijet mora suočiti s upornim i kontinuiranim trovanjem cjelokupnoga ljudskoga okoliša te da ljudska ideja o tzv. “kontroli prirode” ugrožava planet Zemlju u cjelini. Utjecaj knjige Rachel Carsons na politiku je nesumnjiv, baš kao i njezin utjecaj na pokret zaštite okoliša, i to posebice na ekofeminizam i dubinsku ekologiju (Hynes, 1989, 8–9), koji se smatraju pokretima ekološke osjetljivosti (Rodman, 1995, 125–129), za koje je karakteristična biocentrična perspektiva.

Na razvoj okolišne misli u drugoj polovici 20. stoljeća utjecale su negativne posljedice ljudskih djelatnosti na okoliš i prirodu. Teoretičari povijesne uzroke ekološke krize vide u nekontroliranom ekonomskom rastu nakon Drugoga svjetskoga rata, a što dovode u izravnu vezu s Hladnim ratom između zemalja zapadnoga, kapitalističkoga svijeta i Sovjetskoga Saveza. Naime, želja za vojnom nadmoći blokovskoga svijeta zahtijevala je eksploziju industrijske proizvodnje i ekonomskoga rasta, što je dovelo do zagađenja vode, tla i zraka. U radovima ondašnjih teoretičara naglašavano je da posljedice ekološke krize nije moguće prevladati samo implementacijom novih i suvremenih, okolišu prijateljskih teh-

nologija, nego je nužno i društveno djelovanje te promjena ekonomskoga sustava (Nelssen et al., 1997, 77–171). Upravo u tom razdoblju dolazi do nastanka danas prepoznatljivih ekoloških pokreta kojima je cilj aktivizmom u što većoj mjeri zaštititi okoliš, a ti su pokreti dobili i bitnu političku dimenziju. Važno je upozoriti i na to da je razdoblje Hladnoga rata dovelo do jačanja i drugih važnih društvenih pokreta, poput studentskoga, ženskoga i mirovnoga pokreta (Eschle, 2019, 1), a spomenuti su pokreti s vremenom stvorili interseksionalno ozračje, prema kojemu je društvena promjena moguća samo korjenitom ekonomsko–društvenom promjenom, a ne pokušajima ublažavanja posljedica nepravdnoga društvenoga sustava.

3. Pojam održivoga razvoja

Najveći doprinos razvoju danas prihvaćenoga pojma održivoga razvoja dalo je izvješće Rimskoga kluba *The Limits to Growth* iz 1972. godine, koje je dovelo u vezu sve čimbenike uništenja okoliša, a koje ima vidljiv antropocentrični predznak. To je izvješće iskazalo i ambiciju prema pronalasku učinkovitoga modela matematičkoga mapiranja uništenja raznih sastavnica okoliša korištenjem velikih količina dostupnih informacija, a što je danas standard rada UN–ova Međuvladina panela o klimatskim promjenama (IPCC). Donella H. Meadows i njezini suradnici zaključili su da će granice rasta biti dosegnute za manje od sto godina ako se nastavi s intenzivnom industrijalizacijom, rastom stanovništva, gladi u svijetu, iscrpljivanjem prirodnih izvora i uništenjem okoliša. Posljedice će biti dramatičan pad industrijske proizvodnje i smanjenje broja stanovnika, no katastrofalan scenarij moguće je izbjeći realizacijom održivoga razvoja (prema Nelssen et al., 1997, 195–198). Važan poticaj razvoju pojma održivoga razvoja dalo je i izvješće *Naša zajednička budućnost* (1987.). Riječ je o dokumentu koji je definirao održivi razvoj kao razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnje generacije bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje, te je utjecao na široku institucionalizaciju problematike zaštite okoliša, ali i na jačanje ekoloških pokreta i građanskih inicijativa (Nelssen et al., 1997, 275). Upravo je politička dimenzija pritiska građanskih slojeva dovela do velike zainteresiranosti globalne politike za problematiku zaštite okoliša. No, biocentrični okolišni aktivisti kritični su prema pojmu održivoga razvoja jer ga smatraju oksimoronskim pojmom koji nastavkom razvojnih ambicija temeljenih na ideji ekonomskoga rasta zanemaruje ljudsko štetno djelovanje na okoliš. To je jedan od glavnih prijedora između zagovornika pojma odrasta (*degrowth*), koji zagovaraju biocentričnu perspektivu, i zagovornika koncepta održivoga razvoja i s njime povezanoga kružnoga gospodarstva. Naime, odrast oblikuje pet izvora mišljenja: ekološki (primat prirode, a ne čovjeka), bio–ekonomski (ograničenja ekonomskoga rasta), antropološki (dovodi u pitanje globalizacijsko kulturno uniformiranje svijeta), demokratski (legitimizira javnu raspravu) i duhovni (odgovara na krizu smisla u modernim društvima). Pojam odrasta podrazumijeva transformaciju društva putem radikalno drugačijega promišljanja ekonomskoga razvoja, te odbacivanje ideje kontinuiranoga

ekonomskoga rasta zasnovanoga na gomilanju profita. Odrast se ne zaustavlja na odbacivanju kontinuiranoga i okolišno neodrživoga ekonomskoga rasta, nego zahtijeva i potpuno drugačiji odnos prema radu, kapitalu, novcu i vlasništvu. Kružno gospodarstvo ne odriče se ideje rasta, iako je rast neodrživ, nego tvrdi da se odvajanjem (*decoupling*) rasta od iskorištavanja resursa može provesti zelena tranzicija (Holy, 2023, 6). Odrast u svojim ekološkim izvorima mišljenja zagovara primat prirode, a ne čovjeka, čime se svrstava u biocentričnu misao, a održivi se razvoj u samoj definiciji određuje antropocentričnim.

4. *Razlike između ekoloških pokreta*

Hrvatski autori dali su svoj obol kada je riječ razmatranju povijesti pokreta zaštite okoliša, pa tako Cifrić (1989, 260–266) razlikuje dva izvora ekoloških pokreta — lokalne i globalne. Na lokalnoj, odnosno mikrorazini nalaze se razne inicijative građana za očuvanje čovjekove okoline i prirode koje se pojavljuju na mjestima na kojima je neposredno ugrožena lokalna ili ljudska egzistencija, poput izgradnje industrijskih i energetskih postrojenja i sl. Na globalnoj, odnosno makrorazini pažnja je na globalnim problemima razvoja. Cifrić (2005) je proveo anketno istraživanje na studentima o njihovoj bioetici, odnosno o antropocentričnoj (»samo za ljudski život«) i biocentričnoj (»za sav život«) odgovornosti, čime je naglasio dihotomiju antropocentrizma i biocentrizma. Cox (2010, 20–21) tu matricu razlikovanja ekoloških pokreta implementira na dvije razine okolišne komunikacije: onu pragmatičnu koja se usredotočuje na konkretne projekte i onu konstitucionalnu koja se usredotočuje na izgradnju i promjenu ukupnoga svjetonazora, koji treba posljedično dovesti i do promjene načina funkcioniranja i strukturiranja društva. Cifrić o tim razlikama govori kao o empirijskom i teorijskoj razini problematike, odnosno vidi diferencijaciju pokreta zaštite okoliša »na dvije osnovne struje: jedna koja u gradskim uvjetima vodi borbu protiv gradskih otaca i druga koja polazi od pojma da je gradski način života nepodnošljiv te ga odbacuje uz kritiku i odbacivanje industrijske civilizacije« (Cifrić, 1989, 266). U Hrvatskoj su tijekom 2023. godine bila prisutna oba okolišna narativa, pa je tako pobuna pokreta Extinction Rebellion, inicijative koja zagovara odrast i protivi se plinskoj infrastrukturi, teorijski ili konstitucionalan okolišni narativ, a prosvjed Udruge za zaštitu okoliša Resnik protiv Centra za gospodarenje otpadom u Resniku empirijski ili pragmatičan okolišni narativ.

Rodman (1995) razvoj ekološke svijesti, odnosno okolišne misli, dijeli na četiri faze. Za prvu fazu razvoja "očuvanje resursa" karakterističan je antropocentričan pristup okolišu, isticanje potrebe za očuvanjem okoliša zbog potreba generacija koje dolaze, što je slično poznatoj definiciji održivoga razvoja iz izvješća *Naša zajednička budućnost*. U toj fazi prisutan je narativ opcijske vrijednosti, koji podrazumijeva da treba štititi druge biljne i životinjske vrste jer neke od njih mogu nositi lijek za teške bolesti, ili biti rješenje za druge ljudske probleme. Druga faza "zaštita divljine" donosi prikriveni antropocentrični pristup okolišu i prirodi jer se priroda želi očuvati zbog estetskih poriva čovjeka koji želi uživati u netaknutoj

prirodi. Treća faza “moralni ekstenzionizam” (“proširenje etike”) podrazumijeva ljudsku skrb za biljne i životinjske vrste. Rodman upozorava da, iako se na prvi pogled čini da nije antropocentrična, i ta faza to u stvari jest jer proširuje konvencionalnu ljudsku etiku na neljudske vrste. Drugim riječima, u središte postavlja čovjeka, koji poput uzvišenoga suca odlučuje tko ili što ima pravo na skrb i zaštitu. Tek četvrta faza “ekološka osjetljivost” nije antropocentrična. Za tu je fazu razvoja karakterističan biocentrični egalitarizam. Biocentrični egalitarizam opire se uvjerenju da je čovjek mjerilo svih stvari, apsolutni gospodar Zemlje i svih drugih bića na planetu te da sva neljudska bića na Zemlji trebaju služiti čovjeku ili biti čovjekov neograničen resurs. Pisac koji je presudno utjecao na suvremeni animalistički pokret Peter Singer (1998, XII), knjigom *Oslobodenje životinja*, veganski animalizam (ili ontološki veganizam) proglašava posljednjim abolicionističkim pokretom koji evolucijom društvenoga uređenja, nakon borbe za rasnu jednakost i jednakopravnost spolova, vodi prema boljemu životu svih bića na Zemlji. Zanimljivo je da Rodman (1995, 124) Singera svrstava u treću fazu razvoja ekološke misli, odnosno u fazu proširenja etike, iako se Singera smatra jednim od idejnih začetnika biocentričnoga egalitarizma. Razlog tomu vjerojatno je zahtjev ontoloških vegana da se veganska etička načela proširuju i na životinje, odnosno da se kućni ljubimci poput pasa i mačaka hrane veganskom hranom, što bez sumnje ima antropocentričan predznak jer se ljudima daje pravo odlučivanja o odabiru hrane životinja mesojeda.

Od 60-ih godina 20. stoljeća različiti teorijski pristupi zaštiti okoliša dobili su politički izraz prvo kroz uspostavu zelenih nevladinih organizacija, a potom i političkih stranaka za zaštitu okoliša. Teoretičari ističu četiri stupa na kojima počiva nauk civilne i političke zaštite okoliša: očuvanje okoliša, demokracija, socijalna pravda i nenasilje (Elliott, s. a.). U okviru toga dominantnoga narativa pojavile su se i skupine koje su zagovarale i zagovaraju tzv. ekoterorističke pristupe (primjerice u Srbiji radikalna animalistička organizacija Levijatan, a u SAD-u Animal Liberation Front, Earth Liberation Front, Sea Shepherd Conservation Society, Earth First!, koji su na američkom popisu terorističkih organizacija) (Long, 2004, 19–22). Za razliku od nenasilnih zelenih aktivističkih pokreta koji su orijentirani prema zagovaranju promjena politika kroz varijante uličnih, prosvjednih akcija te medijskoga pritiska na vlade i korporacije, ekoterorističke skupine nasilje smatraju opravdanim odgovorom za kažnjavanje ili sprječavanje počinitelja zločina protiv okoliša i prirode (Elliott, s. a.). Prema američkomu Federal Bureau of Investigation (FBI) ekoterorizam je »korištenje ili prijetnja korištenjem nasilja kriminalne prirode protiv nevinih žrtava ili njihove imovine od strane ekološki orijentirane skupine iz ekološko-političkih razloga« (Jarboe, 2002). Iako se mnogi radikalni okolišni aktivisti u svakodnevnoj, kolokvijalnoj komunikaciji znaju prozivati ekoteroristima, nipošto ne treba izjednačavati radikalne ekološke aktiviste i ekoteroriste. Treba ipak naglasiti da teoretičari poput Longa (2004, 19–22) naglašavaju da ekoterorizam ima ishodište u istoj idejnoj školi tzv. radikalnih pokreta zaštite okoliša u koje se ubrajaju i dubinska ekologija, ekofeminizam, socijalna ekologija i bioregionalizam.

Zeleni aktivizam u manje industrijaliziranim državama ili zemljama u razvoju razlikuje se od onoga u zapadnim, razvijenim državama. Naime, u zemljama u razvoju zaštita okoliša uključena je u tzv. emancipatorsku ili intersekcionalnu politiku i aktivizam, koji u sebi objedinjuje problematiku zaštite okoliša s pitanjima poput siromaštva, demokratizacije društva, političkih i ljudskih prava, posebice prava žena i autohtonih naroda. Primjeri takvih emancipatorskih ili intersekcionalnih pokreta su pokret Chipko u Indiji, koji povezuje zaštitu šuma i čuvanje banki autohtonoga sjemena s pravima žena, i Skupština siromašnih u Tajlandu, koalicija pokreta koji povezuju borbu protiv siromaštva s pravom sudjelovanja u politici zaštite okoliša i razvoja (Elliott, s. a.).

Kada je riječ o načinima djelovanja pokreta za zaštitu okoliša od 60-ih godina, odnosno o njihovim strategijama i taktikama, od kojih se većina zadržala i u današnje vrijeme, one uključuju akcije izravnoga prosvjeda osmišljene da ometaju ili skrenu pozornost javnosti na ekološki štetne politike i projekte, obrazovne i medijske kampanje, aktivnosti usmjerene prema zajednici i konvencionalno lobiranje političara. Zeleni aktivisti također nastoje uz pomoć primjera dobrih praksi povećati svijest i osjetljivost na pitanja okoliša, pa tako često promoviraju recikliranje, usvajanje navika tzv. zelenoga ili održivoga konzumerizma te uspostavu alternativnih zajednica, uključujući samodostatne farme, radničke zadruge i zadružne stambene projekte (Elliott, s. a.).

5. *Suprotstavljenost antropocentrizma i biocentrizma*

Od samoga početka u okviru ideologija pokreta zaštite okoliša vidljivi su etički prijevori koji nisu ograničeni samo na odnos lokalno i globalno, koji je nastojao biti pomiren poznatom krilaticom “misli globalno, djeluj lokalno” koju teoretičari pripisuju škotskomu urbanistu Patricku Geedesu (Tarantola, 2013). Druga linija podjela odnos je pragmatično i konstitutivno. Treća je linija podjela ideologija modernih pokreta zaštite okoliša antropocentrično i biocentrično, što se može povezati s linijom liberalno i radikalno. Iako se prvo razvijaju lokalni, pragmatični i antropocentrični pokreti, činjenica je da su od samoga početka razvoja okolišne misli prisutne i radikalne ideje. U tom smislu ne možemo reći da su antropocentrične ideje s vremenom zamijenile biocentrične, nego je točnije da ti različiti pristupi rješavanju problema ekološke krize kontinuirano supostoje.

Etička perspektiva okolišne misli danas se najčešće dijeli u dva intelektualna tabora: onaj koji se smatra antropocentričnim, usredotočenim na čovjeka i njegov opstanak i dobrobit, te onaj koji se smatra biocentričnim, usredotočenim na sav život. Ta je podjela u literaturi poznata i kao podjela na plitku i duboku zaštitu okoliša (ekologiju), a spominju se u sličnom kontekstu i okolišni tehnocentrizam nasuprot ekocentrizmu (Elliott, 2023). Antropocentrični pristupi uglavnom se usredotočuju na negativne učinke koje uništenje okoliša ima na ljudska bića i njihove interese. Karakterizira ga mehanički pristup neljudskoj prirodi u kojem druge vrste imaju instrumentalnu vrijednost za ljude. Glavna je značajka antropocentrizma u zaštiti okoliša da moralne obveze koje ljudi imaju prema okolišu

proizlaze iz obveza koje ljudi imaju jedni prema drugima, te, manje bitno, budućim generacijama ljudi. Potpuno se zanemaruju ljudske obveze prema drugim bićima ili okolišu u cjelini (Elliott, 2023). U antropocentrične ideje i pojmove ubraja se i pojam održivoga razvoja i njemu pripadan pojam kružnoga gospodarstva jer se gledaju interesi čovječanstva, a načini rješavanja ekološke i klimatske krize u pravilu imaju tehnološki predznak (Holy, 2023, 7).

Kritičari antropocentrizam optužuju za ljudski šovinizam zapadnjačkoga pogleda na prirodu kao na resurs koji treba iskoristavati za ljudske svrhe, te da je to dovelo do uništavanja okoliša. Pobornici biocentrizma tvrde da priroda ima intrinzičnu moralnu vrijednost koja ne ovisi o njezinoj korisnosti za ljudska bića, a ta intrinzična vrijednost osnova je ljudske obveze prema okolišu. Ljudi su stoga moralno dužni štiti okoliš, kao i pojedinačna stvorenja i vrste, radi njih samih. Biocentrici promatraju ljudska bića i druge elemente prirodnoga okoliša kao članove jedinstvene moralne i ekološke zajednice (Elliott, 2023).

Naglasak na malim gospodarskim strukturama i društvenim dimenzijama ekološke krize obilježje je škole socijalne ekologije, čiji je najpoznatiji predstavnik američki ekoanarhist Murray Bookchin. Socijalni ekolozi uzroke uništenja okoliša traže u postojanju nepravednih, hijerarhijskih odnosa u ljudskom društvu. Sukladno tomu, tvrde oni, ekološki najprimjereniji oblik političke i društvene organizacije onaj je koji se temelji na decentraliziranim manjim zajednicama i sustavima proizvodnje (Elliott, 2023). Bookchin (2012) je odbio optužbe o tom da je socijalna ekologija antropocentrična te je naglasio da je sukob antropocentrizma i biocentrizma lažan. Tvrđi da socijalna ekologija povezuje antropocentrizam i biocentrizam pomoću: 1) organskoga načina mišljenja, tzv. dijalektičkoga naturalizma; 2) uzajamne društvene i ekološke etike, koju naziva etika komplementarnosti; 3) ekotehnologije; 4) novih oblika ljudskoga udruživanja, koje naziva ekozajednicama.

Uz socijalnu ekologiju u radikalne smjerove zaštite okoliša ubrajaju se i dubinska ekologija, ekofeminizam i radikalni veganski animalizam ili ontološki veganizam. Dubinska ekologija temelji se na idejama norveškoga filozofa Arnea Næsssa, američkoga sociologa Billa Devalla i američkoga filozofa Georgea Sessionsa, a sa socijalnim ekolozima dijeli nepovjerenje prema kapitalizmu i industrijskoj tehnologiji te favorizira decentralizirane oblike društvene organizacije. Pobornici dubinske ekologije tvrde da ljudi trebaju ponovno uspostaviti duhovni odnos s neljudskom prirodom. Razumijevanjem međusobne povezanosti svih organizama u ekosferi i suosjećanjem s neljudskom prirodom, tvrde oni, ljudi bi razvili ekološku svijest i osjećaj ekološke solidarnosti (Elliott, 2023).

Ugnjetavanje, hijerarhija i duhovni odnosi s prirodom također su središnji problemi ekofeminizma, koji naglašava vezu između uništavanja prirode od strane ljudi i ugnjetavanja žena od strane muškaraca. I jedno i drugo proizlazi iz političkih teorija i društvenih praksi u kojima su i žene i priroda tretirani kao objekti koje treba posjedovati ili kontrolirati (Elliott, 2023).

Radikalni animalizam daje naglasak na unutarnju vrijednost i međusobnu povezanost prirode, a pokret je nadahnut knjigama *Oslobodenja životinja* (1975.)

Petera Singera i *Slučaj za prava životinja* (1983.) Toma Regana. Pristupi pravima životinja nadilaze zabrinutost zbog lošega postupanja i okrutnosti prema životinjama, tražeći prekid svih oblika iskorištavanja životinja, uključujući korištenje životinja u znanstvenim i medicinskim pokusima, kao izvore zabave i kao hranu (Elliott, 2023).

Pobornici radikalnih pokreta zaštite okoliša kritiziraju pojam održivoga razvoja jer ga smatraju antropocentričnim te da služi isključivo rješavanju gospodarskih prijevora, a ne ekoloških problema. Tvrdi da održivi razvoj u središte interesa postavlja čovjeka i njegov opstanak, odnosno “kupuje” vrijeme za produženje neodgovorne ljudske egzistencije na štetu ostalih biljnih i životinjskih vrsta na Zemlji. Umjesto održivoga razvoja, radikalni pokreti nude rad na promjeni svijesti jer je ljudska sebičnost ta koja je dovela do sadašnje krize.

Zaključak

Iako se zbog njihove različitosti ne može govoriti o zelenom pokretu, nego o zelenim pokretima te, iako se utjecaj pokreta zaštite okoliša razlikuje od države do države, neosporan je utjecaj pokreta zaštite okoliša na Europsku uniju i Ujedinjene narode. Okolišna misao čvrsto je utkana u ideologije suvremenih ekoloških pokreta, a iz pregleda povijesti etičke perspektive okolišne misli neosporno je kako postoje razlike u pristupu rješavanju okolišnih pitanja između ideja s antropocentričnim i onih s biocentričnim pristupom. To je vidljivo i iz aktualnih rasprava o neadekvatnosti održivoga razvoja i kružnoga gospodarstva za stvarnu zelenu tranziciju koje nameću pobornici biocentričnoga pristupa. Oni upozoravaju na to da tehnologija i poboljšanja gospodarskoga modela kapitalizma ne mogu riješiti ekološke probleme, odnosno da je nužna korjenita društvena promjena koja podrazumijeva potpuno drugačije načine promišljanja odnosa ljudi i neljudskoga svijeta. S druge pak strane, pobornici antropocentričnoga pristupa upozoravaju na nerealnost i utopijski predznak radikalne, biocentrične okolišne misli koja ignorira zadanosti suvremenoga društva. Ta dva pristupa mogu se podvesti pod dihotomiju na relaciji revolucija i evolucija. Revolucionarne promjene zagovaraju pobornici biocentričnih ideja, a evoluciju pobornici antropocentričnih ideja vođeni Büchnerovom (1835) idejom o tom da revolucije dokazano “jedu svoju djecu”. Evolucijski pristupi zagovaraju popravljane postojećega modela, a revolucijski zagovaraju njegovo rušenje. Cilj kojemu oba dominantna pristupa u konačnici streme isti je. Riječ je o zaštiti i očuvanju života i biološke raznolikosti na Zemlji, no načini postizanja toga cilja različiti su. S obzirom na ozbiljnost klimatskih promjena i opće uništenje resursa iznimno je važno sinergijsko i disciplinirano djelovanje, i to ne samo ekoloških inicijativa, nego i političara, gospodarstva i medija te javnosti općenito, a to je moguće jedino ako tražimo sličnosti, a ne insistiramo na razlikama. U tom smislu Bookchinova (2012) misao o lažnoj dihotomiji može biti koristan smjerokaz.

Literatura

- Bookchin, Murray (2012). Anthropocentrism versus biocentrism — a false dichotomy. *Climate & Capitalism* (15. veljače). <https://climateandcapitalism.com/2012/02/15/anthropocentrism-versus-biocentrism-notes-on-a-false-dichotomy/> (28.1.2024.)
- Brennan, Andrew; Lo, Norva Y. S. (2022). Environmental Ethics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/ethics-environmental/> (22.11.2023.)
- Cifrić, Ivan (1989). *Socijalna ekologija*. Zagreb: Globus.
- Cifrić, Ivan (2005). Antropocentrična i biocentrična odgovornost za život. *Socijalna ekologija*, 14(3), 195–215.
- Cochrane, Alasdair (s. a.). Environmental Ethics. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/envi-eth/> (22.11.2023.)
- Cox, Robert (2010). *Environmental Communication and the Public Sphere*. Los Angeles: Sage.
- Đikić, Domagoj; Glavač, Hrvoje; Glavač, Vjekoslav; Hršak, Vladimir; Jelavić, Vladimir; Njegač, Dražen; Simončić, Viktor; Springer, Oskar P.; Tomašković, Ivna; Vojvodić, Vjeročka (2001). *Ekološki leksikon*. Zagreb: Barbat.
- Elliott, Lorraine (2004). *The Global Politics of the Environment*. London: Palgrave.
- Elliott, Lorraine (2023). Environmentalism. *Britannica* (23. srpnja). <https://www.britannica.com/topic/environmentalism> (24.8.2023.)
- Elliott, Lorraine (s. a.). History of the environmental movement. *Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/environmentalism/History-of-the-environmental-movement> (2.8.2023.)
- Eschle, Catherine (2019). Feminism and Peace Movements: Engendering Anti-Nuclear Activism: Final Draft for the Routledge Handbook of Feminist Peace Research 7 October 2019 https://strathprints.strath.ac.uk/74019/1/Eschle_2019_Feminism_and_peace_movements.pdf (1.12.2023.)
- Gardiner, Stephen Mark; Thompson, Allen (2007). *The Oxford Handbook of Environmental Ethics*. Oxford: Oxford University.
- Glavač, Vjekoslav (2001). *Uvod u globalnu ekologiju*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Holy, Mirela (2007). *Mitski aspekti ekofeminizma*. Zagreb: TIMpress.
- Holy, Mirela (2023). *Sinergijom do održive Hrvatske: Odrast vs. kružna ekonomija*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
- Hrvatski sabor (2007). Zakon o potvrđivanju Konvencije o pristupu informacijama, sudjelovanju javnosti u odlučivanju i pristupu pravosuđu u pitanjima okoliša. *Narodne novine*, 1. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/medunarodni/2007_01_1_2.html (29.2.2024.)
- Hynes, H. Patricia (1989). *The Recurring Silent Spring: Athene series*. New York: Pergamon.
- Jarboe, James F. (2002). Testimony. *Federal Bureau of Investigation* (12. veljače). <https://archives.fbi.gov/archives/news/testimony/the-threat-of-eco-terrorism> (29.2.2024.)
- Kalanj, Rade (2019). In memoriam: Ivan Cifrić (1946–2018). *Revija za sociologiju*, 49(1), 123–127.
- Kolednjak, Marijana; Šantalab, Martina (2013). Ljudska prava treće generacije. *Technical journal*, 7(3), 322–328.

- Laal, Marjan (2009). A brief history of enviroethics and its challenges. *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 2(10). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3714002/> (22.11.2023.)
- Long, Douglas (2004). *Ecoterrorism*. New York: Facts on File.
- Nelssen, Nico; Straaten, Jan van der; Klinkers, Leon (1997). *Classics in Environmental Studies: An Overview of Classic Texts in Environmental Studies*. Utrecht: International Books.
- Palerm, Juan R. (1999). Public participation in environmental decision making: Examining the Aarhus convention. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management*, 1(2), 229–244.
- Rodman, John (1980). Paradigm change in political science. *American Behavioral Scientist*, 24(1), 49–78.
- Rodman, John (1995). Four Forms of Ecological Consciousness Reconsidered. U: George Sessions (ur.), *Deep Ecology for the Twenty-First Century* (str. 121–130). New York: Shambhala.
- Singer, Peter (1998). *Oslobodenje životinja*. Zagreb: Ibis grafika.
- Supek, Rudi (1973). *Ova jedina Zemlja: Idemo li u katastrofu ili u treću revoluciju?* Zagreb: Naprijed.
- Tarantola, Daniel (2013). Thinking Locally, Acting Globally? *American Journal of Public Health*, 103(11), br. 1926. <https://doi.org/10.2105%2FAJPH.2013.301636>.
- UNECE (1998). United Nations Economic Commission for Europe, Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998. <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (29.2.2024.)
- Weyler, Rex (2018). A brief history of environmentalism. *Greenpeace* (5. siječnja). <https://www.greenpeace.org/international/story/11658/a-brief-history-of-environmentalism/> (2.8.2023.)

The Historical Development of an Ethical Perspective of Environmental Thought

*Mirela Holy**

Summary

Various ethical perspectives of environmental thought have influenced the ideology of contemporary environmental protection movements to a significant degree and, consequently also, national, European and global politics. The politics of international organizations and most world countries today have a sustainable perspective for it has been proven that climate change and environmental degradation have led to the so-called sixth great extinction in which there is a high possibility that the human species will become extinct. This is evident from various international conventions and documents, particularly the UN Sustainable Development Goals (SDGs), climate goals, and the European Green Deal. Environmental movements have played a key role in informing, raising awareness, and persuading the public and political

* Mirela Holy Ph.D., Associate Professor, VERN¹ University. Address: Palmotićeveva 82/1, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: mirela.holy@vern.hr

entities of the necessity for a more environmentally and socially sustainable policy. Moreover, world-wide acceptance of the concept of sustainable development as a way out of the current crisis is primarily a result of their work. However, environmental movements are not homogeneous: there are significant differences among them, and proposals for solving ecological problems differ as well. Today's environmental movements can be divided into two categories, namely, those with an anthropocentric and those with a biocentric perspective. This paper provides a cross-section of the historical development of the ethical perspective of environmental thought with a particular emphasis on anthropocentric and biocentric perspectives.

Keywords: green policy; environmentalism; environmental degradation; climate change; transition